

Кришталь С. М.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

КОНВЕРСІЯ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСТИН ТІЛА ЛЮДИНИ В МЕТАФОРИЧНІ ДІЄСЛОВА В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У центрі уваги статті – метафорична конверсія, яка передбачає утворення метафоричного дієслова від іменника без зміни його форми. Це явище вивчається в статті на матеріалі 60 стилістично нейтральних іменників, що називають частини тіла людини. Наприклад, *back* (спина) – *to back* (підтримувати), *belly* (живіт) – *to belly* (надиматися, надуватися), *elbow* (лікоть) – *to elbow* (зневажливо поводитися), *face* (обличчя) – *to face* (стикатися з чимось), *finger* (палець) – *to finger* (визнавати, встановлювати), *jaw* (щелепа) – *to jaw* (говорити довго і нудно), *shoulder* (плече) – *to shoulder* (взяти на себе відповідальність, тягар).

Дослідження встановило, що із 60 іменників на позначення частин тіла в англійській мові 26 переходять у дієслова з метафоричним значенням, при цьому найбільш активно втягнутими в процеси метафоричної конверсії виявилися іменники, які називають частини тіла, розташовані на голові людини.

Вивчення механізмів метафоричного перенесення на матеріалі слів цієї групи показало, що розвиток метафоричного значення дієсловом базується на дійсній фізичній подібності, яка в окремих випадках може бути доповнена асоціаціями. Зафіксовано декілька прикладів, коли метафоричне перенесення базується на схожості ситуацій. Це характерно для дієслів, які вживаються у складі фразеологізмів.

Участь асоціацій у процесі метафоричного переосмислення призводить до появи оцінки в структурі метафоричного значення, причому здебільшого йдеться про негативну оцінку, яку зафіксовано в значеннях 8 із 26 метафоричних дієслів, утворених від іменників на позначення частин тіла. Оцінка, яку закладено в семантиці метафоричних дієслів, проявляється в їх дефініціях через певні лексичні одиниці з негативною семантикою, які належать до різних частин мови.

Аналіз семантичної структури дієслів, утворених від іменників на позначення частин тіла, демонструє, що в багатьох випадках їх значення є результатом взаємодії двох семантичних процесів – метафоризації та метонімізації. Це можна вважати характерною рисою дієслів досліджуваної групи. Процеси метонімізації проявляються в значеннях 11 із 26 дієслів, що вивчаються.

У статті робиться висновок, що конверсія, яка супроводжується метафоризацією, ілюструє надзвичайні метафороутворюючі потенції англійської мови. Вона є одним із внутрішніх механізмів мови, які призводять до появи в ній великої кількості метафор.

Ключові слова: іменник, дієслово, метафоричне перенесення, метафорична конверсія, асоціація, метонімія.

Постановка проблеми. В центрі уваги статті – метафорична конверсія, яка передбачає утворення метафоричного дієслова від іменника (в його прямому або метафоричному значенні) без зміни його форми. Це явище вивчається в статті за допомогою слів, що називають частини тіла людини.

До них належать такі слова, як, наприклад, *arm* (рука від кисті до плеча), *back* (спина), *beard* (борода), *chin* (підборіддя), *eyebrow* (брова), *face* (обличчя), *forearm* (передпліччя), *hand* (рука), *heel* (п'ята), *hip* (стегно), *knee* (коліно), *knuckle* (суглоб пальця), *mouth* (рот), *neck* (шия), *nose* (ніс), *shoulder* (плече), *stomach* (живіт), *thumb* (великий палець руки), *thigh* (стегно від тазу до коліна),

waist (талія) і так далі. Всього було проаналізовано 60 іменників.

Слід зазначити, що лексичні одиниці на позначення частин тіла людини належить до слів з напрочуд розвиненою синонімією. Майже всі слова мають широкі синонімічні ряди, які складаються із слів, що належать до різних стилів мовлення, наприклад, *face* (обличчя) – *countenance* (нейтральне), *kisser* (розмовне), *tug* (розмовне), *rap* (розмовне), *puss* (розмовне), *visage* (нейтральне) та інші. Об'єктом цієї розвідки стали лише головні стилістично нейтральні мовні одиниці на позначення частин тіла людини; численні синоніми (стилістично

нейтральні та насамперед стилістично марковані) в цій роботі не вивчалися.

Перехід іменника на позначення частин тіла людини в метафоричне дієслово ілюструє іменник *shoulder* (плече). Цей іменник на позначення частини тулубу від шиї до руки завдяки нульовій деривації починає вживатися як дієслово (*to shoulder* – брати на плече; відштовхувати вбік, проштовхуватися), тобто формуються значення, які позначають дію, в виконанні якої плечі людини відіграють певну роль. Розвиток значення продовжується, утворене дієслово метафорично переосмислюється і тим самим розширює свою формоутворювальну парадигму: *take on a burden or responsibility* (брати на себе тягар, обов'язки, відповідальність) [9]. Асоціативна сема ваги, яка пов'язана у свідомості носіїв мови зі словом *плече*, стала вирішальною для метафоричного перенесення і призвела до формування нового значення.

Таким чином, предметом дослідження в статті виступає метафорична конверсія як засіб утворення метафоричних дієслів, а об'єктом – метафоричні дієслова, що утворені методом метафоричної конверсії на базі іменників на позначення частин тіла людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що ця стаття продовжує серію публікацій, яку розпочато автором з цієї проблеми. На цей час уже описано розвиток метафоричної конверсії на матеріалі групи іменників на позначення тварин [2; 4; 5], симптомів захворювань людини [3], а також погодних явищ. Планується залучити до розгляду інші лексико-тематичні групи слів. Конверсія, яка супроводжується метафоризацією, ілюструє надзвичайні метафороутворюючі потенції англійської мови. Вона є одним із внутрішніх механізмів мови, які призводять до появи в ній великої кількості метафор. Таким чином, дослідження зосереджено на аналізі елемента внутрішньої структури мови, яка загалом сприяє появі метафор, а не просто на описі метафоричних утворень, що є більш традиційним підходом у сучасних розвідках про метафору.

Говорячи про конверсію, варто зазначити, що, незважаючи на те, що інтерес до конверсії в лінгвістиці ніколи не вщухав, метафоричний аспект цього явища залишився поза межами досліджень [6]. З цього погляду вивчення метафоричної конверсії є актуальним і таким, що розширить уявлення про можливості дериваційних процесів у мові, зокрема англійській.

Лексика, що називає частини тіла людини, – досить популярний об'єкт досліджень у лінгвіс-

тиці. Назви частин людського тіла належать до основного словникового фонду будь-якої мови, вони є носіями важливих для культури значень, що утворюють її соматичний код [1, с. 38]. Соматизми дуже чітко відображають уявлення людей про себе та оточуючий світ. Як носії певної лінгвістично-культурологічної інформації вони вивчаються як окремо, так і в складі фразеологізмів на матеріалі однієї мови та в рамках досліджень зіставного характеру.

Ця стаття відхиляється від традиційного фразеологічно-культурологічного підходу до вивчення слів цієї групи. В ній слова на позначення частин тіла розглядаються як основа для появи метафоричних дериватів (дієслів), які відрізняються від слова-основи (іменника) лише своєю формоутворювальною парадигмою. В цьому полягає новизна і актуальність нашої розвідки.

Постановка завдання. За мету в статті ставиться – описати метафоричну конверсію як засіб словотвору і метафоричного збагачення англійської мови на матеріалі іменників на позначення частин тіла людини. Вказана мета зумовила такі завдання:

1. Описати механізми розвитку метафоричного значення під час переходу іменника на позначення частин тіла людини в метафоричне дієслово.

2. Охарактеризувати семантику метафоричних дієслів, утворених від іменників на позначення частин тіла людини.

Виклад основного матеріалу. Дослідження показало, що із 60 іменників на позначення частин тіла людини в англійській мові 26 переходять у дієслова з метафоричним значенням, що складає 43% всіх слів і є доволі високим показником. Для порівняння: із 60 слів на позначення тварин в англійській мові 35 розвивають метафоричне значення у формі дієслова; 30 іменників на позначення хворобливих станів є базою утворення 20 метафоричних дієслів, а із 60 іменників на позначення погодних явищ 29 у подальшому розвивають значення у формі метафоричного дієслова.

Слід відзначити, що серед іменників на позначення частин тіла можна виділити групи, які більш активно, ніж інші, втягнуті в процеси метафоричної конверсії. Так, найбільш активні з цього погляду іменники, які називають частини тіла, розташовані на голові (9 іменників); на другому місці – іменники, що називають різні частини тіла, які пов'язані з рукою (7 іменників); майже однаковою кількістю представлені групи іменників,

що мають відношення до ноги (3 іменника), тулубу (3 іменника) та іменники *bone* (кістка), *muscle* (мускул), *skin* (шкіра), *blood* (кров), які об'єднуються в групу «Різне».

Як відомо, пусковим механізмом для метафоричного перенесення є схожість, яка може бути як реальною, так і уявленою. Свідомість творця метафори може уявити і зафіксувати в метафорі подібність між будь-якими об'єктами та явищами, навіть тими, які в науковому об'єктивному розумінні не можуть порівнюватись, тому що належать до полярно протилежних класів і систем.

Специфікою групи лексики, що вивчається, є те, що метафоричне перенесення відбувається на основі реальної подібності. Не зафіксовано жодного прикладу, коли б переосмислювався винятково конотативний компонент лексичного значення слів – назв частин тіла без опори на дійсні характеристики. В кожному разі поштовхом для метафоричного словотворення виступають реальні фізичні і функціональні характеристики частин тіла; схожість між ними і тими процесами та об'єктами, що описуються, призводить до появи вмотивованих метафор.

Так, наприклад, іменник *back* має два значення: 1) *the rear surface of the human body from the shoulders to the hips* (спина); 2) *the spine of a person or animal* (спинний хребет, хребетний стовп) [9].

На базі іменника *back* зі значенням «спина» утворюється метафоричне дієслово *to back* зі значенням 1) *withdraw from (an agreement, a promise, etc.)* (ухилитися від домовленості, обіцянки і так далі) та 2) *face something at the back: Our house backs on (to) the river* (Наш будинок виходить тильною стороною на річку) [9].

Значення «спинний хребет» розвивається у метафоричне дієслово, яке передає ідею підтримки (фінансової, матеріальної, моральної).

Обидва значення об'єднуються під час їх конверсії в дієслово, яке позначає надання музикальної підтримки головному виконавцеві в популярній музиці.

Всі дієслівні метафоричні значення цієї лексики є результатом метафоричної інтерпретації реальних фізичних властивостей певної частини тіла людини, таких як розташування позаду та функції підтримувати голову як центра нервової та розумової діяльності людини.

Іменник *belly* (живіт) переходить у метафоричне дієслово *to belly – swell or cause to swell* (надиматися, надуватися): *as she leaned forward her pullover bellied out; the wind bellied the sail out* (светр, паруса роздимаються) [9]. Дефініція

англійського іменника обмежується вказівкою на місце розташування цієї частини тіла (передня частина тіла людини) та її функцію. Однак завдяки реальному досвіду носії мови знають про ще одну її властивість, а саме те, що живіт дуже часто виступає уперед, зазвичай дуже далеко уперед. Саме ця реальна властивість переосмислюється і переходить у метафоричне значення дієслова.

Іменник *head* виступає позначенням верхньої частини людського тіла, яка є розміщенням інтелекту, уяви, пам'яті. Ідеї верха та домінування переосмислюються та знаходять втілення в трьох метафоричних значеннях дієслова *to head*, а саме 1) *be in charge of* (очолювати, вести); 2) *give a title or caption to* (бути назвою, заголовком); 3) *appear to be moving inevitably towards (something, especially something undesirable)* (прямувати неминуче у напрямку до чогось неприємного) [9].

Зафіксовано декілька прикладів, коли метафоричне перенесення базується на схожості ситуацій. Це характерно для дієслів, які вживаються у складі фразеологізмів. Наприклад, дієслово *to toe*, що утворене від іменника *toe* (палець на нозі) є компонентом фразеологізму *toe the line* (суворо додержуватися правил, підкорятися). Основою для переосмислення у цьому разі є не схожість між частиною тіла та іншим об'єктом, а ціла ситуація, а саме ситуація, коли людина безумовно підкоряється правилам, схожа на ситуацію, коли людина стає на стартову лінію перед початком перегонів, і пальці ноги не можуть за неї виступати. Слід відмітити, що вираз *toe the line* в його прямому значенні є метонімією, а в переносному значенні – метафорою.

Незважаючи на те, що реальні властивості – обов'язкова передумова для метафоричного переосмислення слів – назв частин тіла людини, спостереження показують, що в багатьох випадках вони змішуються з асоціаціями під час переходу іменників у метафоричні дієслова. Тобто можна зробити висновок, що база для переосмислення в таких випадках – реально-асоціативна. Проілюструємо сказане на конкретних прикладах.

Іменник *knuckle* (суглоб пальця) переходить у неметафоричне дієслово *to knuckle – rub or press (something, especially the eyes) with the knuckles* (терти, наприклад, очі кісточками пальців, постукувати кісточками пальців) [9]. Це дієслово розвиває також два метафоричних значення: 1) *(knuckle down) apply oneself seriously to a task* (пішуче взятися за діло); 2) *(knuckle under) submit to someone else's authority* (поступитися, підкоритися, визнати

свою поразку) [9]. Метафоричні значення дієслова *to knuckle* виникають у результаті розвитку і злиття двох напрямів мислення. Перший базується на порівнянні з реальною ситуацією, коли людина рішуче стукає по твердій поверхні перш ніж прийняти важливе рішення або, навпаки, падає навколішки і торкається кісточками пальців підлоги на знак підкори. Другий напрям мислення – асоціативний. Суглоби пальця тверді, а твердість традиційно асоціюється із силою та рішучістю.

У дефініції іменника *nose* акцентуються лише форма та функціональне призначення об'єкту з цим іменем. Дефініції метафоричного дієслова *to nose*, утвореного від цього іменника, ширші за семантичним обсягом. Окрім загальної ідеї пересування, вони описують дії, які потребують для свого здійснення таких рис, як цікавість – *look around or pry into something* (оглядати з надмірною цікавістю, совати носа), наполегливість – *detect by diligent searching* (виявити в результаті наполегливого пошуку), обережність – *(of a vehicle) move cautiously forward* (обережно пересуватись вперед (про транспортний засіб)) [9]. Очевидно, що поштовхом для появи метафоричних значень, окрім реальної схожості, були асоціації із твариною, для якої ніс є основним джерелом інформації, і перш ніж щось зробити, тварина обнюхує все навкруги, обережно і повільно просуваючись при цьому.

Іменник *muscle* (мускул) традиційно асоціюється в мові і соціумі з ідеєю сили. Одне із значень англійського багатозначного іменника *muscle* – сила, влада. Саме асоціація із силою, а не дефініція, в якій описуються реальні фізичні характеристики даної частини тіла людини, лежить в основі утворення метафоричного дієслова *to muscle*, яке має в англійській мові декілька значень, але всі вони базуються на ідеї сили та фізичної переваги – використовувати свою силу або вплив, щоб втрутитись в діла іншої людини або примусити когось щось зробити [9].

Асоціативне та реальне тонко переплітаються в метафоричних значеннях дієслів, утворених від іменників на позначення частин тіла людини. В деяких випадках тільки ретельний аналіз дозволяє чітко сказати, де завершується реальна основа для метафоричного перенесення і починається гра асоціацій. Але незалежно від того, наскільки очевидна реальна схожість, можна з впевненістю стверджувати, що вона присутня як база для переосмислення в значеннях всіх метафоричних дієслів. Різними може бути ступень її присутності та частка асоціацій, які формують метафоричне значення слова.

Участь асоціацій у процесі метафоричного переосмислення призводить до появи оцінки в структурі метафоричного значення, причому здебільшого йдеться про негативну оцінку, що відповідає загальним висновкам у лінгвістиці про те, що людина має більшу схильність оцінювати щось негативно, ніж позитивно (у тому сенсі, що позитивне сприймається як звичайне і отримує нейтральну оцінку) [7, с. 103; 9, с. 263]. Навіть більше, людина априорі не може оцінювати своє власне тіло негативно, а тому асоціативність – головна умова появи у дієслова здатності негативно оцінювати процес або ситуацію, яку воно описує. Негативна оцінка проявляється в значеннях 8 із 26 метафоричних дієслів, утворених від іменників на позначення частин тіла. Оцінка, яку закладено в семантиці метафоричних дієслів, проявляється в їх дефініціях через певні лексичні одиниці з негативною семантикою, які належать до різних частин мови.

Наприклад, прислівник *dismissively* (зневажливо) в дефініції метафоричного дієслова *to elbow* (від *elbow* – лікоть) – *treat (a person or idea) dismissively* (відноситись до когось / чогось зневажливо); іменники *deception* (обман), *fraud* (шахрайство) в двох дефініціях метафоричного дієслова *to palm* (від *palm* – долоня) – 1) *persuade someone to accept something by deception* (переконати когось щось прийняти через обман), 2) *sell or dispose of something by misrepresentation or fraud* (продати щось завдяки шахрайству); дієслово *swindle* (обманювати, ошукувати, одурювати) в дефініції дієслова *to skin* (від *skin* – шкіра) – *take money from or swindle someone* (забрати у когось гроші або обдурити когось) [9].

Якщо говорити загалом, то в рамках досліджуваної групи переважають дієслова, які нейтрально оцінюють репрезентовану через метафору реальність.

Переплетення асоціативних та реальних фізичних рис, які формують реальну подібність між частиною тіла та процесом, який називається її іменем, не єдиний момент, який ускладнює семантичну структуру метафоричних дієслів. Характерною рисою дієслів, утворених від іменників на позначення частин тіла, є те, що їх значення є результатом взаємодії двох семантичних процесів – метафоризації та метонімізації. Процеси метонімізації проявляються в значеннях 11 із 26 дієслів, що вивчаються, що складає 42%.

Докладніше розглянемо це явище на прикладі метафоричного дієслова *to jaw* (від *jaw* – щелепа). В основі метафоричного значення цього дієслова – *talk at length about sb's faults, behavior, etc.*,

gossip; chatter (говорити довго і нудно; пережовувати те саме; читати мораль, вичитувати (комусь); лястися, лихословити) – реальна схожість з процесом довгого пережовування їжі, який передбачає активну роботу щелеп [9]. Обидва процеси, один з яких описується дієсловом в його прямому значенні, а інший – метафорично, викликають схожі неприємні емоції, і обидва процеси передбачають застосування щелеп, тобто їх лінгвістична інтерпретація базується на реальній метонімічній суміжності.

Участь певної частини тіла людини як умова для здійснення процесу є тим критерієм, який відмежовує чисті дієслівні метафори від метафор, які стали результатом двох семантичних процесів переосмислення – метафоризації та метонімізації. Ці процеси перетинаються в метафоричних значеннях дієслів *to mouth* (від *mouth* – рот) – *say something dull or unoriginal, especially in a pompous or affected way* (говорити щось нудне та неоригінальне помпезно і манірно); *to face* (від *face* – обличчя) – *confront and deal with or accept; have (a difficult situation) in prospect* (мати справу зараз або у перспективі із складною ситуацією); *to thumb* (від *thumb* – великий палець руки) – *wear or soil something by repeated handling* (заялозити, забруднити щось через надмірне використання) [9].

Висновки і пропозиції.

1. Вивчення механізмів розвитку метафоричного значення у дієслів, утворених методом метафоричної конверсії від іменників на позначення частин тіла людини, показує, що метафоричне

значення формується на основі реальної фізичної схожості, що інколи може поєднуватись з асоціаціями, які пов'язані в свідомості носіїв мови з певною частиною тіла людини. Дійсна схожість як база для переосмислення присутня в значеннях всіх метафоричних дієслів. Різними може бути ступінь її присутності та частка асоціацій, які формують метафоричне значення дієслова.

2. Участь асоціацій у процесі метафоричного переосмислення під час переходу іменника в дієслово призводить до появи оцінки в структурі метафоричного значення дієслова. Оцінка, здебільшого негативна, наявна в семантиці 22% метафоричних дієслів.

Характерною рисою багатьох дієслів, утворених від іменників на позначення частин тіла, є те, що їх значення є результатом взаємодії двох семантичних процесів – метафоризації та метонімізації. Процеси метонімізації проявляються в значеннях 42% дієслів цієї групи.

Дослідження, проведене на базі іменників на позначення частин тіла людини, показало високу активність конверсійно-метафоричних процесів в англійській мові. Планується поглибити дослідження завдяки залученню до нього інших лексико-тематичних груп слів. Вивчення процесів метафоричної конверсії на матеріалі різних за тематичним складом груп слів дозволить зробити загальні висновки щодо ролі метафоричної конверсії як засобу словотвору і метафоричного збагачення англійської мови.

Список літератури:

1. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультуро́логия. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2002. 284 с.
2. Кришталь С. М. Емоційне навантаження дієслів, утворених засобом метафоричної конверсії (на матеріалі англійської мови). *Закарпатські філологічні студії*. №10. Том 1. Ужгород, 2019. С. 78–82.
3. Кришталь С. М. Конверсія як джерело метафоричного збагачення англійської мови. *Львівський філологічний часопис: Збірник наукових праць*. № 6. Львів, 2019. С. 122–126.
4. Кришталь С. М. Метафорична конверсія в англійській мові. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Випуск 37. Том 2. Одеса, 2018. С. 100–103.
5. Кришталь С. М. Переклад семантично ускладнених дієслів з англійської мови українською. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Германістика та міжкультурна комунікація*. Випуск 2. Херсон, 2019. С. 103–108.
6. Кубрякова Е. С. Конверсія в современном английском языке. *Вестник ВГУ. Серія: Лінгвістика и межкультурная коммуникация*. № 2. 2002. С. 33–37.
7. Складеревская Г. Н. Метафора в системе языка: монография. Отв. редактор акад. Д. Н. Шмелев. Санкт-Петербург : Наука, 1993. 152 с.
8. Солодухо Э. М. Теория фразеологического сближения (на материале языков славянской, германской и романской групп). Казань : Изд-во Казанского университета, 1989. 296 с.

Лексикографічні джерела

9. MacMillan English Dictionary for Advanced Learners. Second Edition. 2010. 1748 p.

Kryshstal S. M. CONVERSION OF THE NOUNS THAT NAME HUMAN BODY PARTS INTO METAPHORICAL VERBS IN ENGLISH

The article deals with the phenomenon of metaphorical conversion that involves creating a metaphorical verb on the basis of a noun with the preserved form of the latter. 60 stylistically neutral nouns that name human body parts are employed in the article to study the phenomenon under analysis. For example, back (the rear surface of the human body; spine) – to back (to support), belly (the front trunk of the human front) – to belly (to swell or cause to swell), elbow (the joint between the forearm and the upper arm) – to elbow (treat dismissively), face (the front part of a person's head) – to face (confront and deal with), jaw (each of the upper and lower bony structures in vertebrates) – to jaw (talk at length, gossip), shoulder (the upper joint of each of a person's arms) – to shoulder (take on a burden or responsibility).

The study has shown that 29 nouns (out of 60) that name body parts become metaphorical verbs through conversion; nouns that name body parts that are situated on a person's head being the most active participants of the metaphorical processes – they form the biggest amount of metaphorical verbs.

The study of the mechanisms of metaphorical transference has shown that metaphorical meaning of the verbs is based on real physical likeness which in some cases can be accompanied by associations. There have been found several examples when metaphorical transference is based on the likeness of situations which is typical of the verbs which are used as the components of phraseological units.

Metaphorical transference which involves associations results in evaluation as a part of metaphorical meaning of newly formed verbs. Negative evaluation has proven to be dominant and is discovered in the meanings of 8 (out of 26) metaphorical verbs. Evaluation in the semantics of the verbs is manifested in their definitions through certain lexical units with negative semantics that represent different parts of speech.

Analysis of the semantic structure of the verbs reveals that in many cases their meaning is the result of the interaction of two processes – metaphorical as well as metonymical transference. Metonymy is found in the meanings of 11 verbs; it can be regarded as a characteristic feature of the semantics of the verbs under study.

The article concludes that conversion, which is accompanied by metaphorical development, illustrates significant metaphorical potential of the English language. It is regarded as one of the inner mechanisms of the language that fills it with metaphors.

Key words: noun, verb, metaphorical transference, metaphorical conversion, association, metonymy.